

SZENCI MOLNÁR ALBERT

1. A „fö!- földobott kö”

Négyszáz éve született Szenci Molnár Albert, a magyar késő-renaisszansz sokoldalú, költőként és tudósként egyaránt kimagasló alakja. Születése és életének jelentős része (pl. a minden művészt annyira meghatározó gyermekkor) Szenchez köti, s így ő is azoknak a magyar írástudóknak a népes táborához tartozik, akiknek köszönhetően a mai Szlovákia területén már a legrégebb időkben is létezett magyar irodalom.

A költőt megközelítendő induljunk most el ezen a nyomon; mert a honnan indulás, a szülőföld motívuma olyan ellentmondásokat eredményezett Szenci Molnárban, amelyeket feloldani igazában éppen csak költészetében tudott.

Hősünk tehát Szencről indult el négyszáz évvel ezelőtt, hogy kora művelt Európáját meghódítsa. Apja a névadó ős mesterségét folytatta, molnár volt, de csak afféle fél paraszt, fél molnár lehetett, mert mikor a tizennyolc éves Albert 1592-ben Heidelbergben családjától pénzt sürget, bátyja azt írja neki, hogy „az atyámnak egy akó bora sincsen; azért termett volt mintegy tizenkét akó, de mind adóságban költött adni.”¹ S mikor a sok adósság nemcsak a szőlőtermést, de a malmot is elnyelte, a német egyetemeken tanuló szenci diák családi pénzforrásai teljesen eldugultak. Ettől kezdve egyéb hazai jóakaróira van utalva. Így kap időnként kisebb-nagyobb összegeket Tolnai Fabricius Tamás sárospataki református lelkésztől, Pap Ferentől, az egykori kassai tanítványtól, Ambrosius paptól, Siderius János lelkésztől, az irodalompartoló kassai Békési Jánostól, s mindenek előtt a gazdag nagyszombati polgártól, Asztalos Andrásztól. Csakhogy ezek a jeles férfiak nagyon jól tudták, hogy kit segítenek és miért segítik: a tehetséges, vasszorgalmú s lassan már külföldön is ismert Szenci Molnár Alberttől azt várják, hogy tudását és tapasztalatait — papként vagy tanítóként — otthon gyümölcsöztesse majd. S mikor a tanulmányaival szépen haladó, de közben nagy irodalmi munkákba fogó Albert halogatja a hazatérést, egyre szaporodnak a sürgető, szemrehányó, sőt fenyegető levelek. Főleg Siderius és Békési szorgalmazták a hazatérését, s mikor sürgetésüknek semmi foganatja nincs, sértődötten elhallgatnak. Miskolczi István tarcali rektor Szenci Molnárhoz írt leveléből az derül ki, hogy ezek a korábbi jóakarók később egyenesen Szenci Molnár ellen fordultak. „Az egyetlen Siderius János úr volt ellenséged — írja 1608-ban —, mást senkit sem tudok. Vagy ha tudnék is, hát azután? Vajon az indiai elefánt fél-e a szúnyogoktól?”² — De akárhogy is bizonygatja, hogy csak az egy Siderius volt írónk ellensége, egy másik levelében „sok ócsárlód”-ról, s az „aljnép szitkairól” ír. Világos tehát, hogy az akkori magyar szellemi élet irányítóinak egy része rosszállóan néz Szenci Molnár külföldi tevékenységére. A szülőföld hűtlenséggel vádolja íróját. S mi volt az igazság?

¹ Idézi Dézsi Lajos *Szenci Molnár Albert* c. monográfiájában. Bp. 1897, 36. o.

² Uo., 157. o.

Szenci Molnár Albert az első valóban nagy, polgári származású magyar költő s író. Reneszánsz szellem a reneszánsz minden jelzőjével. Tudatos és öntudatos. Polgári értelemben vett írónak és tudósnek tartja magát, s jól látja, hogy a főurak és papok elmaradott s háborútól gyötört-Magyarországnál távolról sem szolgálhatná olyan jól nemzetét, mint a polgárosodottabb és békésebb Németországban. De egy pillanatilag sem gondol az idegenben való végleges megtelepedésre. A fenti Miskolczi-levél keltének idején tizennyolc éve él Németországban, már széltiliben-hosszában használják 1603-ben készült s szinte lexikon értékű latin-magyar és magyar-latin szótárát, ismertek 1606-ban kiadott zoltárfordításai, készen áll Károlyi Gáspár bibliafordításának javított példánya s dolgozik már a majd két évvel később Nova Grammatica Ungarica címen megjelenő magyar nyelvtanán is. Feladatokat lát tehát maga előtt, nem a saját kényelmét. S mikor 1612-ben úgy érzi, hogy irodalmi terveinek java részét megvalósította, s az ellenreformációtól mind többet szenvedő hitsorsosai is egyre kétségbeesettebben hívják, hazatérésre szánja magát. S itthon beteljesedik, amit előre sejt: Magyarországon nincs „státusz” a számára. Itthon még a polgár kifejezést is alig ismerik, az írópolgár fogalma pedig teljességgel ismeretlen. Nálunk még mindig csak főúrként vagy papként lehet valaki író. Márpedig Szenci Molnár Albert nem főúr, s az itthon érvényes szolgáló, népművelő pap fogalmától is elég távol áll. Ez utóbbival azonban megpróbálkozik: egy ideig Rohoncon prédikátor, majd Komáromban lelkész, de mikor látja, hogy „nem tudja az itten való állapothoz alkalmaztatni magát”³, 1615-ben visszatér Németországba. Ennek az újabb németországi tartozkodásnak köszönhetjük Kálvin legfontosabb teológiai munkájának, az Institutionnak a magyar fordítását. Hősünk újra írónak érezheti magát. De 1624-ben mégis végleg Magyarországra költözik. Sorsa tehát távolról sem a szülőföldjéhez hűtlen ember sorsa, hanem inkább a „fel-feldobott kő” sorsa, aki a „Nagy hűtlenségben” is „Szomorúan magyar”.

Ilyen ellentmondásosan viszonyul Szenci Molnár életének másik nagy meghatározójához, a valláshoz is. Teológiát tanul, papnak készül, sőt vallásos buzgóságában néha szélsőségekre ragadtatja magát. Tudjuk például, hogy egyszer mikor hitelezői már igen szorongatják, úgy próbál magán segíteni, hogy „egész hetet töltött el folytonos éneklésben, imádkozásban és böjtölésben”.⁴ Ugyanakkor — a rohongi és komáromi három évi kényszer lelkészkedést leszámítva — nem papként keresi kenyerét. Nevelőskodik, tanítóskodik, sőt még a nyomdászokdással is megpróbálkozik, de az igehirdetéstől vonakodik. Távol tartja magát az akkor divatozó hitvitáktól is, teológiai témáról eredeti művet nem ír, ilyen jellegű művei elsősorban fordítások. S ami a legérdekesebb: zoltárfordításaival a bibliai téma ellenére is gazdag reneszánsz, emberközpontú költészetet teremt. — S a „szülőföld”, (a mindenkori Sideriusok) ebből az ellentmondásosságból is sokáig csak az ortodox Szenci Molnárt, egyházi szükségletekre énekszövegeket fordító papköltőt volt hajlandó észrevenni.

Pedig Szenci Molnár Albert egyszerre volt vallásos és vallástalan. Akárcsak a reneszánsz, amely szülte, amely „kikacagta a búcsúsokat”, vallással támadta a vallást, s a természet, az alkotás kultuszával egy kicsit még a leghívőbb hívőt is a materializmus és racionalizmus oldalára állította. Szenci Molnár is vallásos, de tudományos munkáiban vallásossága nem juthat szerephez, zoltáraiban pedig egyre a szorgos polgár, a termést, a munkát, s annak tárgyát, a természetet dicsérő-festő részek oldalára billen az esztétika mérlege. S ezt meglátni — Szenci Molnár Albertet a kor ellentmondásai által formált, azoknak vívódó küzdő művésznek, tudósnek elfogadni —

³ Postilla Scult., idézi Dézsi L., uo. 189. o.

⁴ Uo. 79. o.

ez a „szülőföld” mai feladata. Ezzel tér meg négyszáz év után a magyar reneszánsznak ez az utolsó nagy nyugtalanja végleg hazájába, szülőföldjére, hozzánk is.

Az itt következőkben a zsoltárfordítóról, a költő Szenci Molnárról akarok részletesebben szólni. S nemcsak azért, hogy azt bizonyítsam, Szenci Molnár Albert „poétaember volt”⁵, hanem azért is, mert a fenti ellentmondások legteljesebben éppen zsoltárfordításaiban vannak jelen. Aki a teljes Szenci Molnárt egy helyen akarja szemlélni, az zsoltárait tanulmányozza.

2. A reneszánsz költő

A reformáció írói úgy fordultak ihletért a bibliához, mint a reneszánsz korábbi képviselői az antikhoz. Nemzeti nyelvekre fordították, aktualizálták, variálták. Az Ó- és Újszövetség iskoladrámák, vitairatok, nemzeti krónikák ihletőjévé vált, sőt a leglíraibb részét, a pásztorfiúból lett, harcos, de ellenfeleitől sokat szenvedő Dávid király indulatos, istennel pörlekedő zsoltárait versbe is szedték. Az eredeti héber szöveget először francia nyelven verselték meg, de nem kétséges, hogy minden újabb fordítás (ezek elsősorban Clement Marot és Theodor Béza francia szövegei alapján készültek) a bibliai Dávid-monológ variánsának tekinthetők. Variáns a francia szerzőket átköltő német Ambrosius Lobwasser műve is, s még inkább az — akaratlanul is — a Lobwasserből, Marot-ból és Bézából kiinduló Szenci Molnár munkája. Minden zsoltárfordító másként közeledett anyagához. Mást tett hozzá (vagy mást vett el belőle) Marot, a gáláns udvari költő, mást Béza, az ortodox teológus s megint mást Lobwasser, a jogtudós. — De mit tett hozzá (vett el belőle) a mi Szenci Molnár Albertünk?

Dávid király panaszai bibliai formájukban is a költészet erejével hatnak. Első olvasásra igaznak tűnik Németh László állítása, aki szerint Marot és Béza zsoltárverseiben „A biblia méltósága apró, egymással ingerkedő s fondorkodón összekapcsolt sorokba zilálódik; a halmozott rímek mint bolond bodrocskák lengenek az erős férfimellen.”⁶ Azaz az önmagában is költői bibliaszöveghez feleslegesek és a tartalomnak ellentmondók a költészet külső jegyei, a vizuális ritmus s a rímek. De vajon valóban csak „méltóság”, azaz komor emelkedettség van Dávid monológjában? Vizsgáljuk meg ebből a szempontból pl. a 39. és 40. zsoltárt Károlyi bibliájában.

A 39. az isten örökkévalóságával az emberi lét végességét összevető, halálra készülő ember sóhaja. Ennek megfelelően a mondatok itt kevésbé tagoltak, lassú lejtésűek: „Imé egy tenyérnyivé tetted az én napjaimat; és az én időm mint a semmi te előtted. Bizonyára merő hijábválóság minden ember, míglen él is”. — Mellette a 40. zsoltár az élet szépségét, a hit csodálatosságát és gyógyító erejét zúgó himnusz. A mondandó ritmusa felgyorsul, a kép, a leírások átadják helyüket az alakzatoknak, a retorikának: „Vigadjanak és örüljenek te benned mindenek, kik keresnek tégedet, és mondják ezt mindenha: Felmagasztaltassál azoktól, kik szeretik a te megtartásodat.”⁷ A zeneileg csak kicsit is érzékeny fül kihallja belőle a mondat éles belső tagolását:

Vigadjanak és örüljenek
te benned mindenek,
kik keresnek tégedet,

⁵ Németh László kezdi így emlékezetes tanulmányát: „Molnár Albert nem volt poétaember.” *Az én katedrám*, Bp., 1969, 90. o.

⁶ Németh László: *Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk*, *Az én katedrám* c. kötetben, Bp., 1969.: 92. o.

⁷ *Szent Biblia*, Bp., 1923, 650—651. o.

és mondják ezt mindenha:
Felmagasztaltassál azoktól,
kik szeretik a te megtartásodat.

Fogadjuk el, hogy Károlyi híven fordította a biblia eredeti szövegének programszerűen hű latin fordításait, s akkor az ő szövegei alapján is kijelenthetjük, hogy Dávid zsolttáraiban nemcsak „méltóság” van, de nem is csak panaszok és átkok, hanem a meghajszolt, küzdő, elbukó és felemelkedő ember kedélyváltozásainak és érzelmi eltökéléseinek végtelen sora. S ez a tartalmi sokféleség a zenei ritmus változatosságában s a képek és alakzatok mesteri változtatásában, hullámmzásában fejeződik ki.

A műfaji többféleségnek ezeket a tartalmi és formai feltételeit érezték ki a Dávid-zsoltárokból Marot és Béza, szervezték a rejtőzködő ritmust vizuálissá s nyomatékosították a mondatvégeket rímekkel, s ezt a — ha nem félnék a szótól, azt mondanám — dialektikát hangsúlyozta meg s tolta ezzel a biblia és Lobwasser ember- és természet szemléletét erősen a reneszánsz felé a mi Szenci Molnárunk. Kínosan ügyel a szövegek dallamára, Marot és Béza syllabáira és rímeire, de vajon valóban csak az énekelhetőség miatt? Nem azért inkább, mert sejti, hogy a dallamváltások tkp. műfajváltások? E sejtés mellett szól, hogy ezeket a műfaj- és tartalomváltásokat, érzelemhullámmzást személyes élményeivel még életszerűbbé teszi, aláhúzza, s hogy Lobwasser jambikus lejtésű (és a saját, sajnos, nem egyszer prózába tanácstalankodó) sorait magyaros ritmusokkal változtatja.

A kérdés persze alapjában véve megválaszolhatatlan: Szenci Molnár Albert költői szándékairól négyszáz évvel születése után immár keveset tudhatunk meg. De a költőt sosem a szándéka, hanem a teljesítménye minősíti. Szenci Molnár Albert teljesítménye pedig egyértelmű. Mielőtt a részletes elemzésekre rátérnénk, tekintsük át ezt a teljesítményt még egyszer:

a) Szenci Molnár Albert zsolttárfordításaiban a biblia és Lobwasser ember- és természetszemlélete (világképe) a reneszánsz felé tolódik;

b) költőnk a Marot-, Béza- és Lobwasser-zsolttárok formai sokféleségét szem előtt tartva fordít (műfaji tarkaság, vizuális ritmus, rímképletek, stb.), sőt a fordított zsolttárok eredeti jambikus lejtését más metrumokkal, elsősorban magyaros ritmusokkal változtatja;

c) ebben a formai változatosságban felfedezi a változó, az elbukó és felemelkedő ember lírai képét és — a zsolttárok hősebe önmagát, lelki válságait, változó életét beleérezve — újratерemti azt.

a) *Szenci Molnár Albert zsolttárainak világképe*

Az antik reveláló hatásának magyarázata a reneszánsz korában: a halálra szánt középkori ember rátalál életlehetőségeire. A reneszánsz embere a gótika és a legendák hústalan-vértelen figurái után a klasszikus szobrokban, irodalmi alkotásokban önmagát, illetve önmaga lehetőségeit látja. A keresztény középkor ideálja: magam feladása egészen a megsemmisülésig, a túlvilágig; a reneszánsz eszméje: az emberi képességek kiművelése, a földi boldogulás és boldogság. A Vulgata megsemmisítő tiltásaival, a földi létet árnyékvilágként magyarázó szövegével szemben a biblia — főleg az Ószövetség — új, a héber eredetihez hű fordításainak szintén a lehetőségeiért küzdő földi ember a hőse. Ez az ember szövetséget, vagy Szenci Molnár szavával „kötést” köthet istennel (aki szintén inkább haragvó, büntető ember, mintsem a Vulgata transzcendens, megfoghatatlan lénye), s ha ezt a kötést betartja, boldogul, ha nem, elnyeri a büntetését. A zsidók azért bűnhődtek, mert nem tartották be Ábra-

hámnak az istennel kötött szövetségét, s „Borjút öntének Oreb hegyén” (106. zsoltár), de minden megbánásukat és megtérésüket felemelkedés követi. Szenci Molnár Albert istene is ez az ószövetségi haragvó, büntető ember, sőt még a teremtés pózában is inkább tevékeny, a csillagok, vizek, állatok, hegyek, völgyek helyét tempósan kimerő mesterember, s nem a semmiből kész világokat előszólító szellem. Sőt némelyik gazdag lírai realizmusú zsoltárában már az sem. Vizsgáljuk meg ebből a szempontból az annyit idézett 65.-et.

Te mondhatatlan hatalmaddal
Az magas hegyeket,
Környül fogod mint egy abronccsal
Erősítvén őket.
.....

Te megvigasztalsz mindeneket
Reggel az napfénnel,
Biztatsz minden élő rendeket
Csillagokkal éjjel.

Áldásiddal meglátogatod
Az elszáradt földet,
Hasznos esővel meglágyítod
Gazdagítván őket.
.....

Az szép sík mező ékesednek
Sok baromcsordákkal,
Villágnak az szép szántóföldek
Sűrű gabonákkal,
Az hegyoldalak, mezőföldek

Szép búzanevéssel
Örvendeznek és énekelnek
Nagy gyönyörűséggel.⁸

Ebben a zsoltárban az isten mintegy hármas metamorfózison megy át: az első részben még a mindent átfogó teremtő-mindenhatót látjuk, a második részben a már általunk is ismert természetben ható erőként, annak mintegy törvényeként jelenik meg, míg a harmadik részből eltűnik, s marad a természet, mint a reneszánsz érdeklődés tisztán magánvaló objektuma.

S itt jegyezzük meg, hogy ez a természet sem azonos a bibliá természetével: amint Dávid szenvedései Szenci Molnár Albert szenvedéseivel ötvöződnek, válnak számunkra közvetlen felfoghatókká, úgy zsoltárainak tája is a költő vidékét, az élő, mozgó magyar síkságok képeit villantják, míg kozmosza, emfatikus természeti leírásai a reneszánsz természet harmónikájától, Keplertől, Michelangelótól ihletettek.

A 104-es zsoltárból idézek:

Vigasságra bort adsz az embernek,
És kenyért adsz, kitől erősödjek.
.....

Te megöntöződ az élőfákat,
És az szép nevendék cédrusokat,
.....

⁸ Ezt és a további zsoltár-idézeteket a *Régi Magyar Költők Tárá-nak Szenci Molnár Albert Költői művei* c. 6. kötetéből (Bp., 1971, sajtó alá rendezte Stoll Béla) vettem. A szövegeket mai helyesírás szerint átírva idézem.

Holott az madarkák fészket raknak,
És kiköltésére fészkekben tojnak,
Az eszterág is ő fészket ott rakja,
Az jegenyefákon nagyon hajlékja,

Az magas hegyeken az vadkecskék
És az szarvasok helyet keresnek,
Az kősziklák közt laknak a patkányok,
Az hörcsököknek ott az ő barlangjok.

Az holdat helyezhetted az égre,
Hogy az esztendőt ossza részekre,
Tudja az fényes nap, hol kell lemenni,
És tudja utát odavezérleni.
Te szerzetted az nagy setétséget,
Hogy megválassza naptul az éjét.
És éjszaka az erdei sok vadak,
Az ő barlangjokból elő ballagnak.

.....
Az ember reggel fölkel idejen,
És tisztí szerint munkára megyen,
Szántóföldre, rétre, kertben, szőlőben,
És ott munkálkodik mind estveiglen.

.....
Ha meggondoltatik az nagy tenger,,
Meg nem számlálhatja ott az ember
Az halakot és az sok állatokat,
Különb formákban aprót és nagyokat.
Azon elmennék az sok nagy hajok,
Az nagy cethalak úsznak alattok,
Kiket arra szerzettél az tengerben,
Hogy ők játszódnak jókedvekben.

A biblia itt (az egyébként nagy líraiságú, ritmusban és képekben gazdag Károlyi-fordítás is) száraz felsorolás, Szenci Molnár Albert zsoltára viszont ihletett himnusz, a teremtés rendjén érzett mámoros öröm, a létezés apoteózisa. E valóban zengő férfimell benyomását keltő versből viszont nem kis mértékben épp a „bolond bokrocskáknak”, a rímeknek köszönhetően zeng oly nagy erővel a reneszánsz öröm, de ha elhagynánk őket, a teremtésnek az a földi realizmusa, amely erősen Michelangelo sixtusi képsorának teremtésjeleneteit idézi, még mindig Szenci Molnár „saját leleménye” lenne.⁹ Az ortodoxia ugyan a teremtő istent parancsolja középre, akárcsak Michelangelo freskóján, de ezt a teremtőt olyan reneszánsz mozgalmasságban veszik körül teremtményei, sőt annyira külön léteznek tőle, hogy az így kialakult képnek már semmi köze a középkor árnyékvilágához, siralomvölgyéhez, halálra szánt hústalan-vértelen alakjaihoz.

S megragadóan pontosak az arányok: a világ dolgai között az a harmónia uralkodik itt, amelyről esetleg a kor legnagyobb „harmónia-tudósa”¹⁰, Kepler beszél-

⁹ Császár Ernő írja, hogy Szenci Molnár „lehetőleg ragaszkodik a német szöveghez, s ha iparkodása nem is jár mindig eredménnyel, mégis lelkiismeretesebb fordító, mint Lobwasser: a saját leleményeiből sokkal kevesebb kerül a zsoltáraiba s ezért Psaltériuma hívebb mása a német Psalternek, mint ez a francia Psautiernak.” (Császár Ernő, i. m. 169. o.) Ha a bibliát, Lobwasser szövegét s Szenci Molnár Albert fordításait csak az értelmi egyezés szempontjából vizsgáljuk, Császárnak igaza lehet, de az esztétika mérlegét egy komplex elemzés valószínűleg költőnk „leleményeinek” az oldalára billentené.

¹⁰ Kepler egyik főművének a címe: *A világ harmóniája*.

hetett költőnknek 1604-ben Prágában, II. Rudolf udvarában. A központban a munkálkodó ember van. Az idézett 104. zsoltár 18 strófája közül a „bortól vigadó” és „tishti szerint munkára menő” ember a 8. és 12. versszakban tűnik fel, tehát a vers arányait tekintve is középre kerül. De ez a központosság nem az ember jelentőségének a túlértékelése, nem antropologizálás a természet rovására, hanem éppen a természet és ember egyneműségének a kiemelése. A mikrokozmosz és makrokozmosz azonos-ságának az elvét a reneszánsz találja fel. Eszerint az ember (a mikrokozmosz) s a természet (a makrokozmosz) azonos törvényeknek engedelmeskednek, s így az ember tkp. a természet tükörképe. S önmagát csak abból ismerheti meg, amit tükröz. A Dávid-zsoltárok ember-központúsága úgy is felfogható, mint az ember tükröző (szemlélő) jellegének kifejezése, de ugyanakkor a természet különféle dolgainak szánt terjedelemből, az arányokból az is kiderül, hogy ez az ember a természet egynemű s nem kiemelt része, tehát csak az objektumok sokaságának egyike.

S ez a természetrészség egyben az ember boldogulásának az irányát is jelzi: az boldogul, aki a természet törvényeit érti és szerintük él. Az elégikus hangú 90. zsoltárban (a *Te benned bízunk eleitől fogva* kezdetű, talán legismertebb Szenci Molnár-versről van szó) a költő az ember életének múlandóságán borong, s „érteni” akarja „rövid voltát életünknek”, hogy „eszességgel magunkat viselhessük”. Íme, a reneszánsz ember! A bibliában ennek a résznek jóval kisebb a súlya. Károlyi csak „napjaink számát” akarja tudni, hogy „járhassunk bölcs szívvel”.

Ez a természet jegyében munkálkodó ember később, egy-egy hasonlat, költői ikép részeként, még számos esetben feltűnik. S ezek a képek mindig akkor a legköltőbbek, ha a világ anyagszerűségét festik, vagy valamilyen mesterség köréből származnak. A 12. zsoltárban például költőnk így ír az isten igazságosságáról:

.....mondási oly igazak,
Mint az drága ezüst, kit az tűzben
Az ötvösök kohókban tisztítottak,
És hétszer megeresztettek szépen.

Ez a tény megint csak a reneszánsz költő és polgár érdeklődésének irányát jelzi. De erre az irányra következtethetünk az emberi testi mivoltát leíró zsoltárból is. Az alábbi példák a 22. és a 139. zsoltárból valók:

Könnyhullatásim mint az vizek folynak,
És csontaim helyekből kimozdolnak,
Szívem mint viasz olvad, bélim fájnak
Sebek miatt.

Minden erőm mint cserép elszáradt,
Száraz nyelvem az ínyemhez ragadt,
Porba vetél engem, érzem kínját
Halál mérgeének.

.....
Te alkottad veséimet,
Mídön formálál engemet,
Az én anyámnak méhében,
Bétakarítottál szépen.

Az ember fiziológiája először áll itt magyar versbe. Szenci Molnár (s a biblia) közvetlen célje persze az emberi szenvedés leírása, hiperbolizálása, de leírásaiból (akárcsak Leonardo szintén más célú anatómiai vázlaiból) az embert is objektumként szemlélő reneszánsz művész néz ránk.

b) *A zsoltárok hőse: a változó ember*

Szenci Molnár Albert 1596-tól, tehát huszonkét éves korától naplót vezet, s élete minden eseményét megörökíti. Sőt naplója elején összefoglalóan elmondja azt is, hogy huszonkét éves koráig mi történt vele. Ezt az oknyomozó, életének eseményeit előre-hátra összefüggésekbe hozó művet nem tekinthetjük másnak, mint ami: a reneszánsz író és tudós tudatos felkészülésének a munkára. Ez az író tudja, hogy az ember fejlődése végtelenül bonyolult folyamat, s megértéséhez minden apróság fontos lehet, ezért veszi leltárba életének minden mozzanatát. E munka eredményeképpen előttünk áll az író szinte lélektani pontosságú fejlődésképe. Ismerjük szülővárosában, Szencen eltöltött gyermekkorát, a későbbi vándordíák kalandjait Győrött, Göncön, Debrecenben, Kassán, tudjuk, hogy harmincegy éves németországi tartózkodása során nemcsak Németországot, de Svájcot, Olaszországot, Csehországot és Hollandiát is bebarangolta, tudjuk, mennyit szenvedett a németországi lutheránusok felekezeti türelmetlensége miatt, hogyan feküdt többször is betegen, mindenkitől elhagyatva, idegenben, hogyan szorította a nélkülözés sokszor szinte koldulásra, s hogyan tért meg 1624-ben véglegesen Magyarországra, illetve Erdélybe, Bethlen Gábor udvarába, s szűnt meg íróként dolgozni szinte teljesen.

E kalandos, nyugtalan külső pálya mögött nem tételezhetnénk fel egyenes vonalú belső pályát még akkor sem, ha nem tudnánk, hogy milyen bonyolult lelki fejlődésen ment át míg otthonról haza ért. S ehhez a bonyolult belső fejlődéshez keresve sem találhatott volna kifejezőbb anyagot a nagy belső feszültségű Dávid-zsoltárok-nál. A találkozásból csodálatosan gazdag reneszánsz költészet született. Hőse a küzdő s küzdelmei során változó ember.

Pedig Szenci Molnár Albert alapjában véve nem harcos alkat. Csak a sorsa, környezete, társadalmi helyzete kényszeríti harcra. Küzdelme tkp. az űzött vad hátra-hátra horkanó ellenállása. Az ars poeticának is beillő 17. zsoltárban így vall arról, hogy kik kényszerítik harcra:

Kövé nyakok csak föl nem pattan,
Kevélyen szólnak ellenem,
Lesnek, kergetnek, hogy engem
Megtapodjanak az föld hátán.

Íme, az űzött, nélkülöző, kiközösített világfutó hangja! Az itthoniak nem értik, hogy miért vonakodik hazajönni, hűtlenséggel vádolják, kint felekezete miatt üldözik, a hatalmasok „lesik, kergetik, kevélyen szólnak ellene”. Kikre gondolhatott vajon, mikor a „kövér nyakó” hatalmasokról írt? Talán arra a felfuvalkodott régensburgi báróra, aki azzal utasította el a nevelői állásért folyamodó Szenci Molnárt, hogy „Altdorfból jön, ahol mindnyájan olyanok”¹¹ (értsd: kálvinisták); vagy azokra a kövér és korlátolt inspektorokra, akik 1596-ban a strassburgi akadémiáról kizárják s csak azért, mert részt vett egy kálvinista diákok által szervezett kiránduláson?¹² Nem tudni, de egy biztos: volt kire gondolnia. S ezek között a megpróbáltatások között egyetlen vigasza igazságtudata:

Szívem éjjel megpróbáltad,
És megvigasztaltad teljességgel,
Láttad, hogy egyez én nyelvemmel,
Csalárdság nélkül találtad.

¹¹ Dézsi Lajos, i. m. 132. o.

¹² Erről az esetről is Dézsi számol be. Lásd i. m. 52.

A szív és nyelv egyezése ugyan bibliai lelemény, de a reneszánsz költő ars poeticája is.

De mi van Szenci Molnár szívében? Erről a 28. zoltár tudósít bennünket:

A hazug emberek
Nálam nem kedvesek,
Az tettető családokat
Szívem szerint gyűlölöm,
És nagy távol kerülöm
Az álnoksággal járókat.
.....

Belső tisztaságban
És ártatlanságban,
Én kezeimet megmosom.

Ennek a „belső tisztaságnak” a jegyében fordul hát el a nyílt harctól, tartja magát távol a hitvitáktól, hagyja el a korábbi magyar zoltárfordítók aktualizálásait, a hazai „fejedelmek” elleni dörgedelmeket, nemzeti vonatkozásokat, s ezért nem kívánczik haza „szolgáló” papnak. Ez a saját belső épülésén dolgozó, elsősorban a dolgok alakításában, a munkában örömet lelő reneszánsz ember abban az illúzióban él, hogy lehetséges és elégséges „tisztán”, azaz a társadalom küzdelmeitől távol élni. A kiábrándulás azonban nem várat magára:

Minden én ellenségim között
Gyaláznak szomszédim,
Félnek esmerőim,
Kik midőn látnak az ház előtt,
Félre térnek előlem,
Nem jönnek szembe velem. (31. zoltár)

A bibliában nincsen „ház előtt”, s hiányzik a „nem jönnek szembe velem” frázis is. Ez már a polgár, a városi Szenci Molnár aktualizálása, s jelzés, hogy a többi sorban is költőnket kell keresni. S ki ne ismerné fel bennük a hite mellett konokan kitarító embert, s a neki félelemből vissza nem köszönőket. De dolgozik itt egy meg nem fogalmazott felismerés is: a passzív „tisztaság” egyenlő az elmagányosodással. Ez az elmagányosodás szüli aztán a zoltárokból oly gyakori alaphelyzetet: a kétségbeesést. A 38. zoltár panasa is kétségbeesett kiáltás:

Mert elvajuttak ágyékim,
Fájnak bélim,
Kik szintén elszáradtak,
Úgy hogy én egész testemben
Épség nincsen,
Tagaim elbágyadtak.
.....

Hogy ha így kell sántikálnom,
És bajlódnom,
Félek azon, hogy nékem
Én szívem elkeseredik,
És megsérszik,
Siralmas lesz életem.

Dézi Lajostól tudjuk (lásd a már többször idézett könyvét, 75. l.), hogy Szenci Molnár Albert 1597 táján Heidelbergben több mint két évig betegeskedik. Itt, ismerőseitől, barátaitól elhagyatva, Jób könyvét olvasgatja, „akiről úgy találja, hogy némileg

azt is hasonló betegség sújtotta”. Talán ez az élménye hajtja a fenti zsoltárt, talán más helyzete valószínűleg többször is ráillett költőnkre. A zsoltár hősét hite, vallása miatt zaklatják, s úgy érzi, hogy testi nyomorúsága, fizikai szenvedései már-már isten-ellen-fordítják.

Ezekre a tézisekre és antitézisekre legtöbbször a természet, s az alkotó, munkálkodó ember dicsérete a szintézis, s így teljeseedik ki a zsoltárok egymásutánjában a változó ember életének egy-egy dialektikus szakasza, hogy odább az egész újra-kezdődjék és magasabb fokon megismétlődjék majd.

c) *A szolgáló forma*

A reneszánsz nemcsak téma és tartalom tekintetében szereti a változatosságot, formakultúrája is végtelenül gazdag. A filológiai érdeklődés hihetetlenül megnő, s ennek következtében az antik irodalmi kifejezésformáknak az elmélete is ismertté válik: a reneszánsz író már a formának is tudatos művelője. Tisztában van a formalelemek kifejező súlyával, s tudatosan használja őket.

Közismert a Marot- és Béza-zsoltárok formagazdagsága: a 150 zsoltár kb. 130 különböző dallamra íródott, s tkp. minden új dallam új ritmus- és rímképletet is jelent. Azt is tudja minden középiskolás, hogy Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai — a tudatos reneszánsz művész rangjához méltón — nemcsak tartalom, de forma szempontjából is hűek, arról azonban már kevesebb szó esik, hogy az átvett formákat költőnk hogyan funkcionáltatja, azaz Marot és Béza strófái, rímei, prozódiaja hogyan szolgálják az általa részben megújított tartalmat. Az alábbi néhány gondolattal az átfogó elemzés helyett én is inkább csak a feladat izgalmasságára akarom felhívni a figyelmet.

E fejezet bevezetőjében már szóltam a bibliai zsoltárok vizuálisan nem tagolt, de erősen ritmikus voltáról, s az ebben rejlő műfaj-sokféleség lehetőségéről. Volt szó arról is, hogy Marot aknáztta ki ezt a lehetőséget Marot és Béza s nyomukban Szenci Molnár Albert. Vizsgáljuk meg most ezt a kérdést konkrét példák alapján.

Az első műfajcsoportban (jelentőségüknél fogva) talán a leíró jellegű, elsősorban a természetet, a különféle munkafolyamatokat s az ember testi mivoltát ábrázoló zsoltárokat sorolhatnánk. Ezekről a világtkép kapcsán már volt szó. Jegyezzük meg még, hogy a leíró költemény mint önálló műfaj ekkor még ismeretlen (a 18. században alakul ki), s Szenci Molnár leíró zsoltárai természetesen nem „tisztán” leíró versek, de a vallásos ortodoxia keretein belül annak a lírai realizmusnak törik az utat, amelyre 150, illetve 200 év múlva Csokonai és Petőfi teszik fel majd a koronát.

Szenci Molnár Albert leíró zsoltárait verstani szempontból a lassúbb lejtésű, hosszabb sorok s a párrímek, stilisztikai szempontból a hasonlatok (ritkábban a metaforák) jellemzik. A hosszú sorok tempóssága s a páros rímek áttekinthetősége a leírás lényegéből következik, a hasonlatot meg akár a reneszánsz alapszóképének is tarthatnánk. A hasonlatban szemlélhető ugyanis legkorábban a már tárgyalt mikrokozmosz-makrokozmosz párhuzam: a hasonlító ember és a hasonlított természet. De összefügg ez természetesen a reneszánsz realizmus-igényével is. A 102. zsoltár a reneszánsz hasonlatok példatára:

Mert napjai életemnek,
Oly hirtelen elkelének,
Mint az füst és az pára,
És mint az tűzhely pora,
Minden csontom úgy elszáradt,

Szivem mint az fű, elhervadt,
Úgy hogy az én ételemet
Elfelejttem kenyereimet.
.....

Mint Pelikan az pusztában,
Siralmas kiáltásimban
Olyá löttem, mint az bagoly,
Ki az kietlenben huhol.

A második műfajcsoportba azok az érzelmileg, indulatilag túlfűtött zsoltárok tartoznak, amelyeket hozzátévelegesen (mert hiszen itt sem a műfaj tiszta formájáról van szó) rapszodiáknak és himnuszoknak nevezhetnénk.

Szenci Molnár himnuszai általában (a természetet, munkát, életet dicsérők kivételével) erőtlenebbek, mint rapszodiái. Minden bizonnyal nagy része van ebben a bibliai zsoltárok tragikus hangvételének, de ő maga is alapvetően tragikus alkat. Vallásos meggyőződésének megfelelően isten dicsőségét is zengi, de költői erő többnyire csak a pusztulást festő képeiben, átkozódó, panaszkodó, fogadkozó és lemondó hangú verseiben van. A hála érzését ilyen sztereotíp fordulatokkal, retorikával énekli:

De az ő templomában,
Ő hívei mindnyájan
Hirdetik nagy erejét,
Beszélik dicsőségét. (29. zsoltár)

A pusztulás képei viszont egyszerre szemléletesek és dinamikusak:

Az Libanus és Sirion,
Ugrándoznak borju módon,
És mint az egyszarvú vemhe,
Tombol az sűrű erdőbe.
.....

Az Úr szava úgy megzendül,
Hogy az szarvas idétlent szül,
Nagy harsogásától annak
Az erdők felszakadoznak.

Az ellenségtől szenvedő, zaklatott Szenci Molnár szólhat az 58. zsoltár rapszódikus hangján:

Adjad, hogy széjjel loccsanjanak,
Mint az víz, melyet kiöntnek,
Mint nyilak kiket föllőnek,
Pozdorjánkint törve lehullnak,
Mint az olvadott nyálas csiga,
Elfolyjon ezeknek dolga.

Ezekre a kesergő, panaszkodó, síró, dühöngő, ünneplő újjongó rapszodiákra és himnuszokra a rövidebb s hosszabb sorok egy zsoltáron belüli válogatása, s a bonyolultabb, meglepetésekkel szolgáló rímképletek a jellemzők: (Lásd az 58. zsoltárt!) A himnuszokban az eredeti, gyorsabb lélegzetű, meg-megugróbb jambusokat költőnk az ünnepélyesebb trocheusokra játssza. Ez utóbbit ugyan kevert metrumú példáink nem igazolják, de adjunk hitelt Gáldi Lászlónak, aki Szenci Molnár himnikus verseinek metrumáról azt írja, hogy „... azért mintázta az ambroziánus jam-

busverset a maga trocheusi nyolcasára, hogy ezzel is ünnepélyes, szakrális jelleget adjon zsoldárának".¹³

A harmadik műfajcsoportot a költői élményt legkevésbé nyújtó epikus jellegű zsoldárok alkotják. Ezek a száraz-beszámoló-k-többnyire a zsidók-történetének egyes részeit ismételtetik az unalomig, sematikus, élettelen nyelven. Az ilyen elbeszélő részeket azonban időnként ugyanaz a zsoldáron belül megdöbbenő erejű látomások követik. Idézzünk erre a felemás szerkesztésmódra a 105. zsoldárból. Az első rész a zsidók Egyiptomból való kijövetelét meséli el:

Osztán bémene az Izrael
Az Egyiptomba cselédivel,
Az Jákob ott jövevény lón,
Úgy szaporodék népével,
Erős b lón ellenséginel.

De a kedvtelenül poroszkáló vers egyszerre magasba röppen:

Eső helyett hány köveket,
Tűzlánggal az szőlővesszőket
Elveszté az fügefákat,
Kiírta itt minden fákat,
És mihelt ismétlen szóla,
Számptalan sok sáska juta.

Ez utóbbi idézet azokról a csodákról szól, amelyeket Mózes és Áron az egyiptomiak elrettentésére tettek. Ezek azonban a költői túlzás erejével hatnak, s költészté emelik a leírást.

Új műfajcsoportba kívánkoznak a 150 zsoldár között fehér hollónak számító könnyebb hangvételű, akár idillnek is nevezhető versek. Ilyen a jó szomszédság örömet s a rokonok közötti megértést dicsérő 133. zsoldár, de itt-ott, elszórtan más zsoldárokból is találunk meglepő szépségű csendéleteket:

Az földre szállat fehér havat,
Mint az szép szálankozó gyapjat,
És az deres zuzmarázokat,
Az földre hinti mint az hamvat.

Ezek a versek a csendes szépségekre is fogékony Szenci Molnárt idézik, s jelzik, hogy kevésbé mostoha életkörülmények között esetleg más műfajokkal is megpróbálkozott volna.

Itt kell említést tennem a szinte rokokósan játékos 114. zsoldárról, amely egyben a magyaros és időmértékes sorok keverésére is jó példa. Érdemes belőle idézni:

Az tenger ezt látván hátra álla,
Az Jordán vize félen fordula,
Mind hátra sietének,
Az hegyek szökdöstek mint az kosok,
És az halmok mint az juh bárányok,
Magasan szökdösének.

Mi lelt téged tenger? mit térsz hátra,
Mi lelt téged Jordán? ki úz vissza,
Hogy elszaladsz ily igen?
Mit szöktetők hegyek mint báránkák?
És ti halmok mint az kis juhocskák
Miert szöktök ily fönyyen?

¹³ Gáldi László: *Szenci Molnár Albert zsoldárverse*, Bp., 1958, 106. o.

Szenci Molnár Albert prozódiajáról az irodalomtudomány véleménye nagyon sokáig az volt, hogy „Megadja az ének kívánalmaihoz szükséges szótagszámot, de a soron belül semminémű szabályos időmérése, ütemezése nincs, s magyar ütemmintát csak elvétele és akaratlanul nyújt”. (Horváth János: Magyar ritmus, jövevény versidom, Bp., 1922. 54. o.) Újabban, s elsősorban a már idézett Gáldi Lászlónak köszönhetően, azonban egyre világosabban látjuk, hogy Szenci Molnárbán a nyugat-európai (jambikus) verselés első magyar próbálgatóját kell látnunk. S ha ez így van, akkor milyen „jogon tétélezhetnénk fel a magyaros ritmusok „akaratlanságát”? A hegyekként szökdöső kosok, a halmokként ugrándo­zó kis juhocskák s a futkosó Jordán az — éppen a reneszánsz által feltámasztott — pásztori idillköltészet s az abból kinövő rokokó képei, s vajon véletlen, hogy ezek az antik-népi motívumok Szenci Molnár versében magyar népi ritmusba öltöznek? A hosszabb, a vers alaprítmusát, színét megadó tízesek ugyanis a magyar népköltészetben s műköltészetben egyaránt gyakori három ütemű, 4+2+4 beosztású sorok. (Két példa: A horgosi csárda ki van festve, vagy: Ha már felülsz kincsen paripádra — Csokonai.) A rövidebb hetesek pedig szintén hangsúlyos sorok, tagolásuk 4+3. A tízesek persze olvashatók trocheusokként is, s a rövidebb hetesek jambusokként, a forma akkor is adekvát a játékos, felelő-kérdező tartalommal.

Nem idillikus a 142. zsolttár tartalma, de a szintén jól tagolható magyaros ritmusa miatt ezen a helyen idézem:

Utamra tört mernek hányni,
Az melyen én szoktam járni,
Tekintek szé­l­lel mellőlem,
De senki nem esmer engem.
Bezár­lattak utak, ajtok,
Egy felé sem szaladhatok,
És ez ilyen inségemben
Senki nincsen ki segítsen.

Ha nem tudnánk, hogy e két versszak honnan való, joggal tarthatnánk őket akár egy magyar betyárballada részének is. Ősi nyolcasai, párrímei s a magyar népballadák­ból jól ismert fordulatai jelzik, hogy mennyire élt Szenci Molnár Albertben a magyar népköltészet szó­kincse s ritmusa egyaránt.

De hazai a 19. zsolttár gyökere is. A költő „biztos esztétikai érzékét”¹⁴ példázva el szoktuk mondani, hogy zsolttárfordításainak előszavában hogyan idéz egy Balassi-strófát s emeli azt az egyéb magyar zsolttár-átköltések fölé. De Szenci Molnár nemcsak ismerte, fel is használta nagy elődje formavívmányait. Lássuk a példát:

És ugyan örvendez,
Mint egy erős vitez,
Ha futásra indul.
Az égnek egy végén
Fölkel és elmegyén
Gyorsan az más végére,
Sohol semmi nincsen
Ő hévsége ellen
Ki magát elrejttesse.

A strófa s a rímképlet természetesen Marot-é, illetve Lobwasseré, de mivel ez a struktúra csaknem teljesen megegyezik a Balassi-strófa struktúrájával, ez utóbbi hatására Szenci Molnár a zsolttár képanyagát is „balassizálta”: Balassi nélkül az

¹⁴ A magyar irodalom története, 2. Köt. szerk. Klaniczay Tibor, Bp., 1964, 73. o.

égbolton haladó napgolyó az ő versében is valószínűleg csak „futó férfi” lenne, mint az eredeti szövegekben, s nem „futásra induló erős vitez”. De Balassi hatást kell sejttenünk a zsoltár ezen soraiban is:

Aranynál, ezüstnél
Kedvesb drágakónél,
És sokkal böcsületesb,
Ő szerelmessége
És gyönyörűsége
Még az méznél is édesb.

A frázisok tartalma ugyan azonos a biblia, illetve Marot és Lobwasser idevágó frázisainak tartalmával, de a szavak rendje, kapcsolódása egyértelműen Balassit idézi. S az sem kétséges, hogy Balassi strófáinak az ismerete segítette költőnket e zsoltár rímeinek s ritmusának ilyen tökéletesre csiszolásában is.

S e fejezet befejezéséként foglaljuk össze a tárgyalt zsoltárok formájáról elmondottakat.

Szenci Molnár Albert kezében a forma valóban szolgál. Akár a reneszánsz költők általában, ő is tudatos verselő. De nemcsak a szótagok számára, a rímek elhelyezésére és minőségére ügyel, mint ahogy eddig hitték. Megpróbálkozik (s többekévéb eredményesen) az eredeti zsoltárok metrumaival is, sőt — az eredeti versformákat még változatosabbá téve — az időmértékes ritmust magyaros formákkal változtatja. Ezzel meghangsúlyozódik a zsoltárhős fejlődésben, változásban való szemlélete, költőnknek a zsoltárok műfajsofélétségével már amúgy is aláhúzott hajlama. A 150 zsoltár tengernyi verssorából persze rengeteg a gyenge költőiségű, prózába futó, de legalább annyi a jó, s ezek költőjüket a magyar reneszánsz nagy alakja, Balassi Bálint mellé emelik.

3. A szülőföld számvetése

A mai Szlovákia területén volt magyar irodalom már a legrégebbi időkben is — mondtuk a bevezetőben. Ha a kezdeteket vizsgáljuk, akkor Deáki (a Halotti Beszéd kapcsán) és Nyitra (Jókai kódex: Ferenc-legenda) neve kerül elénk, a későbbiek során pedig (csak a legfontosabb állomásokat említve) Sempte (Bornemisza Péter), Zólyom (Balassi Bálint), Alsósztrégova (Rimay János, később Madách Imre), Szenc (Szenci Molnár Albert), Bős (Amadé László), Losonc (Kármán József), Kassa (Batsányi, Kazinczy), Szklabonya (Mikszáth Kálmán), Rimaszombat (Tompá Mihály) jelzik irodalmunk folytonosságát. S a sort természetesen még folytathatnánk, de elgondolkodásra ennyi is elég: jogosan számítjuk-e a magyar irodalom hazai történetét 1918-tól? A persze meglehetősen elméleti kérdést itt nem válaszolhatjuk meg, de egy bizonyos: a felsorolt irodalom — Szenci Molnár Albert is — számunkra éppen olyan közvetlen hagyomány, mint Forbáth Imre vagy Fábry Zoltán. S ez a közvetlenség fokozottabb mértékben számvetésre kötelez bennünket.

A 400. évforduló kapcsán tehát tegyük fel a kérdést: hogyan nézzünk szülőföldünk nagy fiára, Szenci Molnár Albertre, ezúttal a költőre?

Neve fentebb nem véletlenül íródott Balassi Bálint neve mellé: költői életművének jelentősége valóban csak Balassi Bálintéval mérhető. De a párhuzamba állítás egy mélyebb összefüggést is kifejez. A két költészet viszonya komplementáris: együtt tükrözik reneszánsz versírásunk legjobb hagyományait.

Az első összegző Balassi, de összegzéséből valami hiányzik: „vitézi, szerelmes és istenes énekeiből” csak a féktelen temperamentumú katonát, az udvarló szerel- mest és a vívódó reneszánsz embert ismerhetjük meg. A századelő polgári kezdeteire, Sztáraitra, Szkhárosira, Bornemiszára bajosan lehetne belőlük visszakövetkeztetni. A polgár és tudós érdeklődése a „főúri reneszánsz” intermezzója után Szenci Molnár Albertben mélyül újból költészetté.

De ahogyan Balassi meghaladja mestereit, a históriás énekszerzőket, a szép- históriák költőit, s az olasz és latin elődöket, úgy Szenci Molnár Albert is messze túllép Sztárain, Szkhárosin, Bornemiszán. Az a plebejus düh ugyan, amivel ez utóbbiak a hazai „fejedelmek” és főpapok ellen fordulnak, hiányzik belőle, s így zsoltárainak nincs olyan feudalizmus-ellenes éle, mint amazokénak, de ezt a hiányt mondhatnánk akár látszólagosnak is. Mert ha versei fogalmi rétegeiből hiányzik is a feudalizmus-ellenesség, annál inkább ott munkál az e művek ember- és természet- szemléletében (ösztönösen persze, csak a dolgok természetéből adódóan), a hason- latok megszemélyesítések, metaforák anyagában, az új világot közvetítő ritmusok- ban. A mai olvasó pedig elsősorban éppen ezekre az esztétikai értékekre reagál. Nem visszhangzanak benne a teológus Szenci Molnár Albert száraz, egyértelmű isten-dicséretei, ortodox hitvallásai, himnuszai, de annál modernebbnek, maibb- nak érzi a költő emberismeretét és anyagszeretetét, a zsoltáiraiban tükröződő érzelmi teljességet, a változó ember lírai képét, a gazdag költői leírásokat stb.

S ebben a maiságban találkozunk újból — s most már véglegesen — a költő és szülőföldje is.